

KS. HENRYK KARBOWNIK

Lublin

OPODATKOWANIE DUCHOWIEŃSTWA I DÓBR KOŚCIELNYCH W KRÓLESTWIE POLSKIM (1815-1863)

Po opanowaniu przez wojska rosyjskie ziem Księstwa Warszawskiego i rozbiu wojsk napoleońskich zebrał się w r. 1814 Kongres Wiedeński, aby odrestaurować przedrewolucyjny ład w Europie. Sprawa Polski, choć była trudna do uregulowania, to jednak nie mogła być na nim pominięta. Zabrała ona uczestnikom sporo czasu i dopiero 3 V 1818 r. państwa zaborcze podpisały układ dotyczący sprawy polskiej. Został on włączony do traktatu wiedeńskiego, który 9 VI 1815 r. podpisali przedstawiciele państw biorących udział w Kongresie. Na mocy tegoż aktu powołano do istnienia Królestwo Polskie¹.

Terytorium Królestwa Polskiego objęło ziemie byłego Księstwa Warszawskiego z wyjątkiem departamentów: bydgoskiego, poznańskiego i małej części kaliskiego. Ziemie te zostały przyłączone do Prus i utworzono z nich Księstwo Poznańskie. Kraków zaś wraz z okręgiem leżącym po lewej stronie Wisły uzyskał status wolnego miasta. Całość zatem ziem należących do Królestwa Polskiego obejmowała 198 000 km² na których zamieszkiwało ok. 3 mln osób².

W myśl postanowień traktatu wiedeńskiego Królestwo Polskie połączono z Cesarstwem Rosyjskim unią personalną. Ustrój polityczny zaś Królestwa określała konstytucja opracowana przez polskich patriotów, a podpisana przez cesarza Aleksandra I 27 XI 1815 r. i ogłoszona 24 XII tegoż roku. Przyznawała ona Królestwu szeroką autonomię polityczną i gospodarczą³. Jednak po upadku powstania konstytucja uległa

¹ K. Bartoszewicz. *Utworzenie Królestwa Kongresowego*. Kraków 1916; G. Missalowa. *Kongres Wiedeński i ustanowienia Królestwa Polskiego*. W: *Historia Polski*. Pod red. S. Kieniewicza i W. Kuli. T. 2: 1764-1864. Cz. 2: 1795-1831. Warszawa 1958 s. 195-199; A. Ajnenkiel. *Historia sejmów polskiego*. T. 2. Cz.1: *W dobie rozbiorów*. Warszawa 1989 s. 29-30.

² Missalowa, jw. s. 202-203; Ajnenkiel, jw. s. 30.

³ Missalowa, jw. s. 199-202; *Historia państwa i prawa Polski*. Pod red. J. Bardacha. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Warszawa 1981 s. 168-179 (skrót: HPPP); *Dziennik Praw [Królestwa Polskiego]* t. 1 s. 2-103 (skrót: DzPrKrP).

zawieszeniu, a jej miejsce zajął Statut Organiczny wydany przez cesarza Mikołaja I w r. 1832. Ograniczył on znacznie istniejącą dotąd samodzielność Królestwa⁴.

Według brzmienia konstytucji władza prawodawcza, a także stanowienie o sprawach podatkowych i budżetu państwa należało do dwuizbowego sejmu, a także – w pewnym zakresie – do cesarza⁵. W praktyce sejm zajął się uchwalaniem podatków tylko w okresie powstania listopadowego⁶, w innych latach zaś sprawy podatkowe były regulowane za pomocą postanowień wydawanych przez namiestnika Królestwa lub przez ukazy cesarskie, które były niekiedy interpretowane przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu (skrót: KRPiS).

Królestwo Polskie w zasadzie przejęło system podatkowy od Księstwa Warszawskiego z wyjątkiem tych podatków, które zostały uchylone przez Radę Najwyższą Tymczasową w 1814 r. Do tych świadczeń należał podatek patentowy, opłacany przez rzemieślników, czopowe, uiszczane od wyrobu i sprzedaży napojów alkoholowych, oraz podatek osobisty, zwany inaczej fortyfikacyjnym, który był opłacany także przez osoby duchowne. Pozostałe zaś podatki jakie obowiązywały w Księstwie Warszawskim, nadal pobierano w Królestwie⁷.

W niniejszym artykule będą omówione tylko te podatki, które były opłacane przez duchowieństwo czerpiące dochody z kościelnego majątku oraz te, od których było uwolnione z racji przynależności do stanu duchownego bądź pełnienia przez nich funkcji duszpasterskich. Należało także krótko wspomnieć o obciążeniach ludności poddanej, mieszkającej w kościelnych włościach. Tym sposobem została określona sytuacja prawna duchowieństwa w odniesieniu do panującego wówczas systemu podatkowego. Opracowanie niniejszego zagadnienia wydaje się rzeczą uzasadnioną, bo chociaż na temat skarbowości w Królestwie Polskim pisało kilku autorów, np. W. Trzetrzewiński⁸, J. Bloch⁹, H. Radziszewski¹⁰, B. Markowski¹¹, to jednak żaden z nich nie zamieścił szerszego omówienia dotyczącego tegoż tematu.

⁴ DzPrKrP t. 14 s. 172-249 (wyd. dn. 2/14 II 1832 r.). Zob. S. S r e n i o w s k i. *Represje polityczne po powstaniu listopadowym*. W: *Historia Polski*. Pod. red. S. Kieniewicz i W. Kuli. T. 2. Cz. 3: 1831-1864. Warszawa 1959 s. 6-7; HPPP t. 4: *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*. Warszawa 1982. s. 33-35.

⁵ DzPrKrP t. 1 s. 52-54 art. 90-91; HPPP t. 3 s. 323.

⁶ *Dyariusz Sejmu z roku 1830-1831*. T. 1-6. Wyd. M. Rostworowski. Kraków 1907-1912.

⁷ M i s s a l o w a, jw. s. 190.

⁸ W. T r z e t r z e w i ń s k i. *O podatkach gruntowych stałych w Królestwie Polskim obecnie istniejące*. Warszawa 1861.

⁹ J. B l o c h. *Finanse Królestwa Polskiego za cały czas istnienia skarbu Królestwa od dnia 1 czerwca 1815 do 31 grudnia 1866 r. Zarząd, władze skarbowe i reforma podatkowa w Królestwie Polskim*. W: t e n ż e. *Finanse Rosji w XIX wieku na tle cywilnych dziejów państwa*. T. 3. Warszawa 1883.

¹⁰ H. R a d z i s z e w s k i. *Podatki gruntowe w Królestwie Polskim*. W: *W naszych sprawach*. T. 1. Warszawa 1899; T e n ż e. *Skarb i organizacja władz skarbowych w Królestwie Polskim*. T. 1-2. Warszawa 1907-1908.

¹¹ B. M a r k o w s k i. *Administracja skarbowa w Polsce*. Warszawa 1932 s. 42-48, 49-57.

I. ŹRÓDŁA DOCHODÓW ÓWCZESNEGO DUCHOWIEŃSTWA

W omawianym okresie duchowieństwo parafialne czerpało swe dochody z beneficjum kościelnego. W jego skład wchodziły nieruchomości ziemskie oraz zabudowania, a także prawa majątkowe, np. prawo do pobierania dziesięcin, opłat *iura stolae*, czynszów. Duchowny, posiadający beneficjum, miał prawo do korzystania z jego owoców z obowiązkiem zachowania jego majątkowej masy¹².

Cesarz Aleksander I, chcąc poznać wielkość dochodów beneficjalnych, wydał 6 III 1817 r. ukaz nakazujący przeprowadzenie ich rejestracji¹³. W myśl tegoż postanowienia prace lustracyjne miały przeprowadzić specjalne komisje powołane dla każdego województwa. W skład komisji winien wchodzić jeden delegat właściwej komisji wojewódzkiej jako organu władzy terenowej i jeden duchowny, mianowany przez miejscowego biskupa ordynariusza. Szczegółowy sposób przeprowadzenia lustracji miał być podany w specjalnej instrukcji, którą miała wydać Komisja Wyznać Religijnych i Oświecenia Publicznego (skrót: KWRiOP). Całość prac, w myśl ukazu, winna być ukończona w ciągu sześciu miesięcy od opublikowania niniejszego aktu. Ukaz zobowiązywał beneficjentów do uiszczenia w kasie obwodowej opłaty w wysokości 2% wyśledzonego dochodu. Była ona przeznaczona dla komisarzy jako wynagrodzenie za pracę. Są informacje, iż kasy pobierały od beneficjentów opłaty sięgające wysokości 10%, przeciw czemu protestowało duchowieństwo diecezji lubelskiej za pośrednictwem swego biskupa Wojciecha Skarszewskiego (1805-1824)¹⁴.

Domniemywać należy, iż realizację wzmiankowanego wyżej ukazu przeprowadzono we wszystkich województwach bądź diecezjach, ale do dnia dzisiejszego zachował się tylko jeden wykaz funduszków parafialnych dotyczących diecezji sandomierskiej¹⁵. Z tegoż rejestru wynika, że w ówczesnej diecezji sandomierskiej było 188 parafii. Każda z nich miała w swym uposażeniu ziemię. Wykaz nie podaje jej powierzchni, lecz tylko wielkość i rodzaje płynących z niej dochodów przeliczonych na pieniądze. Otóż grunty orne dawały rocznie 52 045 zł dochodu, ogrody – 1 934 zł, łąki – 8 881 zł, lasy – 402 zł, pastwiska – 1 920 zł, rybołówstwo – 332 zł, wiatraki – 6 zł, inwentarz gruntowy – 5 415 zł, propinacja – 1 566 zł, pańszczyzna zaś była oszacowana na sumę 54 078 zł¹⁶.

¹² J. R y b c z y k. *Beneficjum*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 2. Lublin 1985 kol. 262-265.

¹³ DzPrKrP t. 6 s. 250-254.

¹⁴ Archiwum Diecezjalne w Lublinie (skrót: ADLub). Korespondencja biskupa Wojciecha Skarszewskiego z rządem (1805-1823) k. 181. List do KWRiOP z dn. 12 VII 1817 r.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Radomiu (skrót: APRad). Akta Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Dyrekcja Kontroli oddz. 8 nr 136. Wykaz dochodów i wydatków duchowieństwa rzymskokatolickiego Diecezji Sandomierskiej k. 3-20 (skrót: Wykaz dochodów i wydatków).

¹⁶ Tamże k. 19-20.

Kolejnym źródłem proboszczowskich dochodów było prawo do pobierania dziesięcin z oznaczonych ról dworskich bądź włościańskich. Najbardziej korzystna dla duchownych była dziesięcina pobierana w naturze, tj. dziesiąta część zbiorów, nazywano ją snopową bądź wytyczną. Sprawiała jednak wiele kłopotów dla oddających. Obok wytycznej istniała też dziesięcina zbożowa, oddawana przez zobowiązanych w czystym ziarnie, najprostszą formą tegoż świadczenia była dziesięcina pieniężna¹⁷. Cesarz Aleksander I, chcąc załagodzić lub nawet zlikwidować spory powstające na tym podłożu, wydał 6/18 III 1817 r. ukaz zezwalający na zawieranie umów dotyczących zamiany dziesięciny wytycznej na zbożową lub pieniężną¹⁸. Wykaz funduszków parafialnych diecezji sandomierskiej informuje, iż każdy proboszcz miał prawo do pobierania dziesięcin i faktycznie je otrzymywał. Najczęściej była oddawana dziesięcina zbożowa, której wartość oszacowano na sumę 185 010 zł, wytyczna zaś zajmowała drugie miejsce, gdyż wartość wyrażono sumą pieniężną w wysokości 120 085 zł. Najmniej wpływów było z dziesięciny pieniężnej, bowiem osiągała wysokość tylko 67 478 zł¹⁹.

Prowizje, zwane inaczej czynszami, stanowiły następne źródło dochodów duchowieństwa. Pochodziły one z oprocentowanych kapitałów pieniężnych, zabezpieczonych na nieruchomościach ziemskich szlachty lub na miejskich domach, a nawet na żydowskich kahałach. Zyski pochodzące z tego źródła były niskie. Wykaz funduszków diecezji sandomierskiej podaje, iż dochód z czynszów i najmów wynosił 4 674 zł, a pensje pobierane z rąk prywatnych wyrażały się kwotą 6 666 zł²⁰.

Kolejne źródło dochodów duchowieństwa parafialnego stanowiły opłaty uiszczane duchownym przez wiernych, tzw. *iura stolae*. Były one świadczone z okazji spełnienia posług religijnych, jak np. udzielenia chrztu, wygłoszenia zapowiedzi, pobłogosławienia związku małżeńskiego i innych. Pobieranie opłat przy tych okazjach zostało uregulowane zarządzeniem KWRiOP z 30 XII 1818 r.²¹ Ponadto przysługiwało proboszczom parafii, jako urzędnikom stanu cywilnego, prawo do pobierania opłat za sporządzanie aktów stanu cywilnego. Wysokość tychże świadczeń była ustalona dekretem królewskim z r. 1809²² i zatwierdzona także przez KWRiOP 19 VII 1824 r.²³ Trzeba dodać, iż dochody płynące z opłat *iura stolae* były traktowane jako dochody

¹⁷ J. D u d z i a k. *Dziesięcina*. W: *Encyklopedia Katolicka* T. 4. Lublin 1985 – kol. 600-602; C. B i e r n a c k i. *Dziesięciny*. W: *Encyklopedia Powszechna* T. 7 Warszawa 1861 s. 919-922.

¹⁸ DzPrKrP t. 3 s. 124-131.

¹⁹ Wykaz dochodów i wydatków k. 19b.

²⁰ Tamże.

²¹ Przepisy odnoszące się do czynności rządów gubernialnych i naczelników powiatowych. Wydział Wyznań 1866 s. 47-51.

²² *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego* (skrót: DzPrKsW) t. 1 s. 195-201.

²³ Przepisy odnoszące się do czynności s. 51, 53.

okolicznościowe, stąd nie podlegały opodatkowaniu, nie było także o nich żadnej wzmianki w wykazie funduszków duchowieństwa diecezji sandomierskiej²⁴.

Z uwagi na to, że rząd pruski zagarnął majątki kościelne położone na terenach zabranych Polsce, wielu duchownych otrzymało rekompensatę, zwaną kompetencją, z tytułu tych zagarniętych majątków. Najczęściej pobierali ją ci duchowni, którzy piastowali urzędy оголоcone z beneficjum, jak np. biskupi, kanonicy kapituł katedralnych i kolegiackich oraz klasztory. Były one wypłacane za czasów Księstwa Warszawskiego oraz w latach późniejszych nie tylko w ziemi poznańskiej²⁵, lecz także na ziemiach Królestwa Polskiego²⁶. Podstawę tych wypłat stanowiły zawsze majątki kościelne zabrane przez władze świeckie.

Nadmienić tutaj trzeba, iż w r. 1819 arcybiskup warszawski, Franciszek Malczewski, działając na mocy upoważnienia papieża Piusa VII, zniósł 30 klasztorów męskich, 14 żeńskich, 14 kolegiat i 7 opactw komendatoryjnych²⁷. Posiadłości tychże instytucji przejął w r. 1819 rząd i przekazał je w administrację specjalnej deputacji, a następnie weszły w skład Ogólnego Funduszu Religijnego²⁸. Majątek kościelny uległ więc znacznemu pomniejszeniu.

II. PODATKI OD DOCHODÓW DUCHOWIEŃSTWA

1. Podatek ofiary

Podatek ofiary był uchwalony już przez Sejm Czteroletni w r. 1789. Obciążał on dochody szlachty i duchowieństwa. Szlachta płaciła go w wysokości 10% od ogólnego dochodu. Duchowieństwo zaś parafialne, posiadające więcej niż 2 000 rocznego dochodu, a także wszystkie kapituły i nie żebrzące zakony bez względu na wysokość posiadanych dochodów były zobowiązane do płacenia 20% podatku ofiary. Po 10% miało płacić duchowieństwo mające mniej niż 2 000 rocznego dochodu. Zwolnione zaś były

²⁴ Wykaz dochodów i wydatków k. 3-20.

²⁵ L. B o Ń c z a-B y s t r z y c k i. *Duchowieństwo polskie Kościoła Rzymskokatolickiego w Wielkopolsce w latach 1815-1818*. Koszalin 1986 s. 402-426.

²⁶ Archiwum Państwowe w Kielcach (skrót: APKiel). Akta Rządu Gubernialnego Radomskiego (skrót: RGRad) nr 7328. Kompetencje i podatki k. 2, 5, 7, 12, 27, 36, 46, 66, 67, 70.

²⁷ DzPrKrP t. 7. s. 404-413; W. U r b a n. *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim. Królestwo Polskie i tereny włączone do Cesarstwa Rosyjskiego*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. Pod. red. ks. B. Kumora, ks. Z. Obertyńskiego. T. 2: 1764-1945. Cz. 1: 1764-1918. Poznań-Warszawa s. 457.

²⁸ DzPrKrP t. 6 s. 355-357; tamże t. 7 s. 413; U r b a n , jw. s. 457.

od uiszczania omawianego podatku seminaria duchowne, szpitale i inne dzieła miłosierdzia, a także duchowni nie mający 500 zł rocznego dochodu²⁹

Władze pruskie zachowały ten podatek, lecz zmieniły jego stawki, które obowiązywały także w Księstwie Warszawskim oraz w Królestwie Polskim. Otóż dobra szlacheckie były obciążone podatkiem ofiary w wysokości 24%. Osoby duchowne zaś i instytucje kościelne posiadające dochód roczny ponad 2 000 zł opłacały ofiarę w wysokości 50%, chyba że dochód ten pochodził tylko z czynszów i dziesięcin, a nie było przychodów z gospodarstwa rolnego, wtedy należało płacić ofiarę w wysokości 20%. W wypadku posiadania niższego dochodu niż 2 000 zł podatek był wymierzony tylko w wysokości 10%. Seminaria duchowne, szpitale i duchowni nie mający 500 zł rocznego dochodu nie byli zobowiązani do uiszczenia tegoż świadczenia. 500 zł stanowiło minimum egzystencji i nie mogło być pomniejszone przez pobranie 10% podatku. Podobnie podatnicy obciążeni 50% ofiarą uiszczali ją tylko wtedy, gdy posiadali dochód sięgający przynajmniej 3 600 zł (połowa stanowiła 1 800 zł), pozostawało im 1800 zł., mając zaś niższy dochód, uiszczali tylko 20% podatek³⁰.

Aczkolwiek stawki podatkowe nie uległy zmianie w omawianym okresie, to jednak w poszczególnych wypadkach obniżano wysokość podatku ofiary z powodu pomniejszenia się dochodu podatników. W jednym wypadku następowało ono przy zamianie dziesięcin wytycznych na zbożowe lub pieniężne. Wyżej była już wzmianka o tym, że cesarz Aleksander I wydał 6/13 III 1817 r. ukaz, na mocy którego zezwolił szlachcie i duchownym na zawieranie umowy dotyczącej zamiany dziesięcin³¹. Obydwie strony, tj. duchowny pobierający dziesięcinę albo posiadacz ziemski, zobowiązany do jej oddawania, mogły wystąpić z wnioskiem do miejscowego konsystorza i właściwej komisji wojewódzkiej o wyznaczenie po jednym komisarzu celem ułożenia warunków ugody. W myśl przepisów ukazu najpierw należało obliczyć przeciętną wielkość dziesięciny przypadającą na jeden rok. Winna być ona wyrażona w korcach żyta, które należało przeliczyć na wartość pieniężną według przeciętnych cen targowych obowiązujących w danym rejonie. Jedna połowa dziesięciny obliczonej w ten sposób winna być przeznaczona na zaspokojenie potrzeb gospodarczych, a z drugiej należało potrącić część przypadającą na pokrycie publicznych ciężarów, z pozostałej zaś części wydzielić dziesiątą część i przeznaczyć ją dla uprawnionej instytucji kościelnej. Tego rodzaju ugody winny być sporządzone na piśmie i przedłożone do zaopiniowania miejscowemu biskupowi, a następnie odesłane do zatwierdzenia przez KWRiOP.

²⁹ *Volumina legum*. T. 1-10. Petersburg-Kraków-Poznań 1859-1952 t. 9 nr 42 s. 73; (skrót: VolLeg.); H. Karbownik. *Obciążenia stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII w. do 1795 r.* Lublin 1984 s. 259-261.

³⁰ *Zbiór przepisów administracyjnych. Wydział skarbu*. T. 1. Warszawa 1866 s. 119-121, 127-131, 141-147; R a d z i s z e w s k i. *Skarb i organizacja władz* t. 1 s. 52-53; T r z e t r z e w i ń s k i, jw. s. 8-14.

³¹ DzPrKrP t. 3 s. 124-131.

Z treści tegoż ukazu wynika, że zamiana dziesięciny wytycznej na zbożową czy też pieniężną dokonywała się z dużym uszczerbkiem w dochodach duchowieństwa, które z dawnych dziesięcin wytycznych otrzymywało tylko ich znikomą wartość pieniężną. Jako rekompensatę za to duchowieństwo uzyskiwało zwolnienie od uiszczania podatku ofiary, ale tylko w takiej wysokości, jaka przypadła do zapłacenia od pobieranych dziesięcin. Obowiązek ten przechodził na posiadaczy ziemskich. Z uwagi na to, że wzmiankowany ukaz odnosił się tylko do ról prywatnych obciążonych obowiązkiem oddawania dziesięciny, późniejszy ukaz 13/25 VI 1817 r. rozciągnął także możliwość jej zamiany na dobra rządowe³².

Zawieranie umów dotyczących zamiany dziesięciny było prowadzone w wielu diecezjach³³, lecz proces ten nie był zjawiskiem masowym, stąd w celu jego przyspieszenia namiestnik Królestwa Polskiego wydał 30 IX 1823 r. postanowienie, w którym wyznaczył ostateczny termin omawianej akcji na dzień 1 VI 1825 r.³⁴

Przy zawieraniu umów rodziło się wiele wątpliwości wynikających ze zbyt ogólnikowych sformułowań przepisów mieszczących się we wzmiankowanych ukazach. Wątpliwości te i niejasności były wyjaśniane w instrukcjach wydawanych przez KRPiS. Otóż 11 VIII 1819 r. KRPiS skierowała instrukcję do Komisji Województwa Sandomierskiego, w której – powołując się na postanowienie namiestnika z 19 VI 1819 r. – przypominała, iż podatki opłacane przez duchownych od pobieranych dziesięcin mogą być umarzane i wykreślane z rejestrów bierczych oraz z etatów kasowych dopiero od daty zawarcia umowy dotyczącej zamiany dziesięcin, a nie od daty wydania ukazu³⁵. Termin ten skonkretyzowano bliżej w instrukcji KRPiS wydanej 26 X 1820 r. Podano w niej, iż podatek od dziesięcin staje się potrącalny dopiero po zatwierdzeniu umowy przez KWRiOP, a nie od momentu jej zawarcia przez strony³⁶.

W myśl wzmiankowanej wyżej instrukcji KRPiS z r. 1819 podatek od dziesięcin winien być odliczany na podstawie lustracji dochodów z r. 1789. One bowiem zawierały informacje o dochodach pochodzących z poszczególnych źródeł, które zostały oszacowane przez lustracyjne komisje i opodatkowane zgodnie z przepisami prawa. W takich sytuacjach odliczanie dochodów dziesięcinnych od ogólnych przychodów nie sprawiało trudności i potrącenie podatku było sprawą łatwą. Niekiedy jednak – jak mówiła instrukcja – lustracje podawały wysokość beneficjalnych dochodów w sposób ogólny; podatek należało wówczas potrącić w takiej wysokości, jaka wynikała z obliczeń dokonanych przy ustalaniu wielkości dziesięciny pieniężnej w trakcie zawierania

³² Tamże s. 287-290.

³³ Archiwum Diecezjalne w Kielcach (skrót: ADKiel) nr Og-1/1. Zamiana dziesięcin 1820 r.; Archiwum Państwowe w Lublinie (skrót: APLub). Akta Komisji Województwa Lubelskiego nr 134.

³⁴ DzPrKrP t. 8 s.220-224.

³⁵ APRad PGRad. nr 8858 k.22.

³⁶ Tamże k. 33.

ugody³⁷. Instrukcja z 26 X 1820 r. zaś, nawiązując do ukazu z r. 1817, przypominała Komisji Województwa Sandomierskiego, iż dobrodziejstwo potrącalności podatku od dziesięcin obejmuje tylko te dziesięciny pieniężne, które na mocy ukazu z 1817 r. powstały z zamiany dziesięcin wytycznych. Nie obejmują zaś dawnych dziesięcin pieniężnych, już odnotowanych w księgach lustracyjnych z r. 1789³⁸.

Z uwagi na to, że dotychczasowa forma zawierania umów w obecności dwóch komisarzy sprawiała trudności w praktyce, w dniu 27 XII 1821/8 I 1822 r. cesarz Aleksander I wydał dekret upraszczający tę procedurę. Zezwalał on bowiem na sporządzenie umowy tylko w obecności dziekana lub innego duchownego delegowanego przez konsystorz diecezjalny. Umowa przed nim zawarta musiała być zaopiniowana przez miejscowego biskupa i właściwą komisję wojewódzką, a także zatwierdzona przez KWRiOP³⁹. KRPiS, nawiązując do powyższego dekretu, wydała 27 IV 1823 r. instrukcję, w której zachęcała Komisję Wojewódzką w Sandomierzu, aby przyspieszyła proces zamiany wytycznych dziesięcin na pieniężne. Skutki prawne zaś zawartej umowy według postanowień dekretu z r. 1821/1822, tzn. wobec dziekana lub delegata konsystorza, są takie same, jakie przewidywał dekret z r. 1817⁴⁰.

Lustracje z r. 1789 zamieściły sporo informacji dotyczących sum pieniężnych obciążających kahały, które były zobowiązane do opłacania procentów od tych kapitałów na rzecz poszczególnych instytucji kościelnych. Sumy te przejął rząd austriacki wraz z obowiązkiem wypłacania odsetek. Odsetek tych, zwanych czynszami, nie wypłacał duchownym rząd Księstwa Warszawskiego, a także władze Królestwa Polskiego. Duchowni zaprzestali opłacać należny podatek ofiary. Narastały zaległości, które należało ściągać w drodze przymusowej egzekucji. 11 III 1821 r. KRPiS wydała reskrypt, który został przesłany do Komisji Województwa Sandomierskiego. Reskrytem tym KRPiS polecała Komisji Wojewódzkiej, aby wstrzymała egzekucję podatku ofiary od duchownych, ale tylko w takim zakresie, jaki wyznaczają zaległe czynsze od sum kahalnych⁴¹. Zachodziło tu zmniejszenie podatku, na skutek nieotrzymywania dochodu, a wielkość pomniejszonego świadczenia odpowiadała wielkości utraconych zysków.

Potrącenia zaległych odsetek od sum kahalnych nie były przeprowadzone w sposób generalny, lecz należało tego dochodzić na drodze administracyjnej, ubiegając się o potrącenie w miejscowej komisji wojewódzkiej. Przykładem tego jest pismo proboszcza z miejscowości Janina należącej wówczas do diecezji kieleckiej. 17 IX 1824 r. skierował on do Komisji Województwa Krakowskiego prośbę, w której najpierw przedstawił stan faktyczny, iż przez 15 lat nie pobierał procentów od sumy pieniężnej w wysokości

³⁷ Tamże k. 38.

³⁸ Tamże k. 33.

³⁹ DzPrKrP t. 7 s. 299-302.

⁴⁰ APRad RGRad nr 8858 k. 43.

⁴¹ ARAD RGRad. nr 8001 k. 1-4; ADKiel OF, 3/1 k. 1.

4000 zł, zapisanej na kahałe w Stopnicy. Z tego powodu nie uiścił drugiej raty podatkowej w r. 1821 oraz obydwu rat w latach 1822 i 1823. Skutkiem tego została wszczęta przymusowa egzekucja w sierpniu 1824 r. Proboszcz zatem zwracał się do Komisji Wojewódzkiej z prośbą o wstrzymanie kroków egzekucyjnych, ponieważ zaległości podatkowe nie powstały z jego winy. Procent bowiem zatrzymany od sumy 4000 zł usiłował obrócić drogą administracyjną na poczet zaległego podatku, a ponieważ jego starania nie zostały urzeczywistnione przez władze, więc ponownie zgłaszał swą prośbę⁴².

Z uwagi na to, że tego rodzaju wypadków zalegania z podatkami z powodu niepobierania czynszów było wiele, KRPiS 18 VIII 1824 r. skierowała polecenie do Komisji Województwa Krakowskiego, aby tę sprawę uregulować w następujący sposób: Najpierw należało uzyskać informacje o wielkości kapitałów obciążających kahały, następnie – ile od nich wynoszą odsetki za okres 1 VI 1815–31 XII 1824 r. Należało także dowiedzieć się, jak wielkie są zaległości podatkowe poszczególnych parafii przypadające za ten okres. Przeprowadzając tego rodzaju lustracje, należało wykorzystać księgi kasowe i inne dokumenty. Z dokonanych czynności trzeba było sporządzić wykaz zawierający dane: nazwę instytucji kościelnej uprawnionej do pobierania czynszów, nazwę kahału, wysokość sumy pieniężnej, wysokość rocznego czynszu, wysokość rocznego podatku, podatek ofiary opłacony, wysokość zaległości za okres 1 VI 1815–31 XII 1824 r. Opracowany w ten sposób wykaz należało przesłać do KRPiS⁴³.

Taki wykaz sporządzono w obwodzie stopnickim; następnie przejrzała go Komisja Wojewódzka w Krakowie, która wyśledziła wiele beneficjów mających odnotowane sumy kahalne. Po sprawdzeniu ich w lustracji z r. 1789 okazało się, że wiele ich nie było⁴⁴. Stąd dochodzenia i przetargi duchownych z miejscowymi komisjami wojewódzkimi o zmniejszenie podatków z powodu nie pobieranych czynszów od sum kahalnych miały także miejsce w latach późniejszych⁴⁵. Jest to także dowodem starannego egzekwowania podatków za czasów ministra Drucko-Lubeckiego⁴⁶.

Nie mniej skomplikowaną sprawą było pobieranie przez duchownych prowizji od sum pieniężnych zabezpieczonych na dobrach szlachty oraz wliczenie tychże odsetek do przedmiotu opodatkowania. Sytuacja ta uległa zmianie po utworzeniu w r. 1825 Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego⁴⁷. Wówczas wielu właścicieli, korzystając z jego pomocy, spłaciło długi obciążające nieruchomości i uwolniło się od opłacenia. Z

⁴² APKiel RGRad nr 4228 k. 60..

⁴³ Tamże k. 1-3.

⁴⁴ Tamże k. 5.

⁴⁵ Tamże k. 242; APRad RGRad nr 8001 k. 47.

⁴⁶ Zob. M. A j z e n. *Polityka gospodarcza Lubeckiego 1821-1830*. Warszawa 1932.

⁴⁷ DzPrKrP t. 9 s. 185-333. Zob. J. K i r s z r o t - P r a w n i c k i. *Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Królestwie Polskim i kredyt rolny*. Warszawa 1887; HPPP t. 3 s. 383-384.

uwagi więc na to, że zmalały dochody beneficjalne, należało także obniżyć podatek ofiary.

17 IV 1828 r. KRPiS wydała instrukcję, w której podawała zasady, jakie należało uwzględnić przy obniżaniu podatku ofiary z racji utraty czynszów przez beneficjentów⁴⁸. Według brzmienia tej instrukcji najpierw należało się zapoznać z treścią konstytucji z r. 1789, gdzie jest mowa o dochodach z czynszów i ich opodatkowaniu. Stanowiła ona bowiem, iż jedne czynsze były pobierane przez duchownych od sum wyderkaufowych, które mogły być spłacone przez dłużnika w każdej chwili. Czynsze te duchowieństwo pobierało w całości i od nich opłacało podatek. Były też czynsze świadczone duchownym od sum wieczyście przywiązanych do gruntu jako ciężar realny, który nie mógł być spłacony przez dłużnika w dowolnym czasie, lecz za zgodą wierzyciela. W takim wypadku właściciel gruntu najpierw płacił podatek od należnych czynszów, wytrącał tę sumę z prowizji, a resztę uiszczal duchownemu⁴⁹. W praktyce – jak podawała instrukcja – wiele komisji lustracyjnych nie dostosowało się do przepisów prawa z r. 1789 i zobowiązało właścicieli ziemskich – dłużników do opłacania podatków od czynszów niezależnie od tego, czy były one odsetkami od sum wyderkaufowych czy też od kapitałów wieczyście przywiązanych do gruntu.

Przykładem rozbieżności między stanem faktycznym a prawnym były dobra leżące w miejscowości Straszowa Wola w pow. opoczyńskim. Były one obciążone sumą 4000 zł, od których właściciel opłacał czynsz klasztorowi cystersów w Sulejowie. Podatek od czynszu opłacał właściciel w wysokości 20% zgodnie z prawem, lecz w r. 1810 podatek ziemiański został podwyższony do 24%, a duchowni mieli opłacać 50%. Od tego roku podatek od czynszów był uiszczany tylko w wysokości 24%, a winien być płacony po 50%. Pomyłka ta wyszła na jaw dopiero w r. 1837, kiedy właściciel spłacił dług i uwolnił się od płacenia czynszów⁵⁰.

Zachowane informacje źródłowe wskazują, iż wpływy skarbowe z tytułu podatku ofiary wpłaconego przez duchownych były następujące⁵¹:

rok: 1817 – 879 525 zł

1818 – 938 777 18 zł

1819 – 932 514 18 zł

1821 – 620 426 zł

1829 – 620 426 zł

Ten widoczny i znaczny spadek wpływów podatkowych od dochodów duchowieństwa i dóbr kawalerów maltańskich należy przypisać temu, iż wiele posiadłości kościelnych, jak wyżej wzmiankowano, przejęły władze państwowe w r. 1819. Zamiana dzie-

⁴⁸ APRad PGRad nr 8858 k. 99.

⁴⁹ Volleg t. 9 nr 51 s. 94.

⁵⁰ APRad RGRad nr 7938 k. 1.

⁵¹ R a d z i s z e w s k i. *Skarb i organizacja władz* t. 1 s. 51.

sięcin wytycznych na pieniądze także musiała spowodować obniżenie wpływów z podatku ofiary. Wykaz funduszów zaś diecezji sandomierskiej z r. 1824 informuje, iż 188 proboszczów winno wpłacać do skarbu 90 823 zł w każdym roku⁵². W r. 1859 suma płynąca z podatku ofiary uiszczanego przez duchowieństwo wynosiła tylko 102 860 rubli⁵³.

2. Podatek podymny

Podymny podatek był już uchwalany przez sejm w XVII w., na stałe zaś został wprowadzony w r. 1775. Opracowana wówczas konstrukcja podatku nie uległa żadnym zmianom w latach późniejszych; były jedynie zmieniane stawki podatkowe. Podatek ten egzekwowano w zaborze pruskim, austriackim, Księstwie Warszawskim, a także w Królestwie Polskim⁵⁴.

Podymnym podatkiem była obciążona ludność miast i wsi z wyjątkiem tych osób, które płaciły podatek ofiary. Podstawę obciążenia stanowił dom mieszkalny z wywiedzionym na zewnątrz kominem. Przedmiotem zaś opodatkowania był ogólny dochód właściciela lub mieszkańca domu. Wysokość opodatkowania wymierzono w prosty sposób i uzależniono ją od rodzaju budynku i jego położenia. Stąd inna była wysokość wyznaczona dla domów wiejskich, a inna dla miejskich. Miasta były dzielone na kilka grup; w miastach tych dzielono budynki na kilka klas w zależności od ich usytuowania, tj. czy stały w centrum miasta, przy rynku czy też przy ulicach głównych, podrzędnych czy też na przedmieściach. Nadmienić tutaj trzeba, iż plebanie wiejskie były wolne od opodatkowania podymnym, natomiast inne zabudowania parafialne, np. organistówka, dom służby plebańskiej, były obciążone tym podatkiem. Plebanie w miastach również nie podlegały opodatkowaniu, ale budynki klasztorne były obciążone. Wyjątek stanowiły pomieszczenia zajmowane przez zakonników należących do żebrzących zakonów bernardynów, kapucynów, bonifratrów i innych⁵⁵. Wyrazem tego rodzaju opodatkowania jest dokument z r. 1824 ilustrujący posiadanie przez klasztory lubelskie nieruchomości i ich opodatkowanie podymnym⁵⁶.

Podstawą przy egzekwowaniu podatku podymnego były rejestry domów, które co pewien czas uzupełniano. W r. 1818 izba poselska wystąpiła z zarzutem, iż w r. 1811 sporządzono spisy nowych domów, lecz nie wykreślono z rejestru budynków starych, zniszczonych i opuszczonych⁵⁷. Stąd na mocy postanowienia namiestnika królewskie-

⁵² Wykaz dochodów i wydatków k. 20a.

⁵³ T r z e t r z e w i ń s k i, jw. s. 40-46.

⁵⁴ Volleg t. 8 s. 133-137; DzPrKsW t. 2 s. 36-38; t. 4 s. 42-44.

⁵⁵ Volleg t. 8 s. 133-137; K a r b o w n i k. *Obciążenia* s. 200-209.

⁵⁶ APLub KW Lub nr 634 k. 2-3.

⁵⁷ DzPrKsW t. 2 s. 36-38.

go z 10 III 1818 r. i reskryptu KRPiS z 28 XII tegoż roku zarządzone w województwach opracowanie nowych rejestrów domów, ale nie ma dowodów na to, czy zarządzenia te zostały wprowadzone w życie⁵⁸.

Na mocy dekretu cesarskiego wydanego 26 III/7 IV 1834 z. podatek podymny opłacony przez mieszczan i podatek ofiary zostały nieco podwyższone, bowiem do podatkowej złotówki należało dołożyć 2 gr. Ta dopłata była przeznaczona na zwrot pożyczki zaciągniętej przez KRPiS w Banku Polskim. Pobieranie tej dopłaty miało trwać przez okres 20 lat⁵⁹.

Niezależnie od tego faktu KRPiS postanowiła zmodyfikować podatek podymny i uczynić go bardziej proporcjonalnym w stosunku do dochodów. Wniosła zatem projekt Rady Administracyjnej, aby ludność w miastach i na wsi obciążyć podatkiem w wysokości 10% od dochodu odliczając wcześniej jego 1/3 część na utrzymanie rodziny. Podymny podatek byłby pobierany tylko od tych podatników, którzy nie posiadali 100 zł rocznego dochodu. Wysokość zaś podymnego miała sięgać 10 zł⁶⁰. Rada Administracyjna odrzuciła projekt, lecz w latach późniejszych szukano nowych rozwiązań.

Otóż w r. 1849 KRPiS opracowała projekt opodatkowania ludności, biorąc pod uwagę liczbę ognisk. Według projektu ognisko było to miejsce znajdujące się pod dachem z możliwością palenia ognia, jak np. kuchnia piec, kominek. Wysokość podatku była uzależniona od jakości budynku. Projekt zmierzał do opodatkowania wszystkich rodzin mieszkających w jednym budynku, posiadających własne palenisko. W myśl projektu od opodatkowania były uwolnione paleniska w szpitalach, przytułkach, zakładach dobroczynnych, w budynkach klasztorów żebrzących, w ich infirmeriach, refektarzach, salach studiów, także w domach plebańskich, wikariuszy i w domach modlitwy⁶¹. Projekt okazał się trudnym do wprowadzenia w życie i dlatego został odrzucony przez Radę Administracyjną.

3/15 VI 1858 r. został wydany ukaz, który wprowadził pewne zmiany w opodatkowaniu podymnym. Otóż opłata szarwarkowa, dotąd pobierana oddzielnie, została dołączona do podymnego. Podymny podatek został podzielony na miejski i wiejski, który z kolei dzielił się na dworski, proboszczowski oraz włościański. Domy proboszczowskie na mocy tego ukazu zostały opodatkowane podymnym po raz pierwszy w dziejach skarbowości. Obciążono je jednakowo z domami dworskimi po 2 ruble i 80 kopiejek. Budynki dworskie były obciążone także opłatą szarwarkową po 1 rublu i 20 kopiejek, od której plebanie były uwolnione. Miasta zaś podzielono na pięć rzędów. Probostwa i plebanie w miastach czwartego i piątego rzędu były obciążone podymnym w wysokości 2 rubli i 80 kop. W miastach pierwszego, drugiego i trzeciego rzędu

⁵⁸ *Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego*. 1819 nr 34 s. 328-330,

⁵⁹ *DzPrKrP* t. 16 s. 17-21.

⁶⁰ *Trzetzewiński*, jw. s. 62-64.

⁶¹ *APLub RGLub* nr Skb-292 bpag.

probostwa miały płacić podatek w wysokości 3, 75% od połowy rocznego dochodu. Plebanie uboższe, których dochód nie wystarczyłby na opłacenie oznaczonego podatku od dochodu, zobowiązane zostały do opłacenia podymnego po 2 ruble i 80 kopiejek.

W myśl wzmiankowanego wyżej ukazu z r. 1858 od omawianego podatku były uwolnione budynki rządowe, domy szkolne, więzienia, areszty policyjne, domy księży emerytów, szpitale, przytułki, zakłady dobroczynne, klasztory zakonów żebrzących, domy modlitwy wszelkich wyznań, pustelnie oraz pomieszczenia przeznaczone na przechowanie ciał zmarłych przez krótki okres⁶². Przeprowadzony wówczas spis domów dla celów podatkowych informuje, iż domów plebańskich wikariuszowskich i innych należących do zabudowań proboszczowskich było 2 910⁶³.

Według informacji zawartych w wykazie funduszków diecezji sandomierskiej z r. 1824 podymny podatek ze 188 probostw sięgał 8 033 zł⁶⁴, natomiast podymne z diecezji lubelskiej wyrażało się kwotą 18 423 zł. Suma ta prawdopodobnie pochodziła nie tylko od domów proboszczowskich, ale także od budynków ludności włościańskiej mieszkającej w dobrach kościelnych. Za tym domniemaniem przemawia fakt, iż w obwodach krasnostawskim i zamojskim uiszczano podymne podwyższone w kwocie 927 zł (723 i 204)⁶⁵. Podymny podatek przetrwał do końca omawianego okresu i dopiero z końcem r. 1867 ustąpił miejsca nowemu podatkowi obciążającemu grunty rolne.

3. Subsidium charitativum

Podatkiem, który swymi korzeniami sięgał czasów sejmu rozbiorowego z r. 1775, było świadczenie pieniężne opłacane przez osoby duchowne i ludność z dóbr kościelnych, a noszące nazwę subsidium charitativum. Podatek ten był uchwalony przez biskupów zebranych na kongregacji z okazji odbywającego się sejmu. Wysokość sumy, która została rozłożona na poszczególne diecezje przez specjalne komisje składające się z osób duchownych wynosiła 600 000 zł⁶⁶. W diecezjach zaś podatek był rozdzielany na poszczególnych podatników także przez powołane do tego specjalne komisje. Do opłacania podatku byli zobowiązani duchowni, którzy w swych beneficjach posiadali ludność poddaną; ona również częściowo ponosiła ten ciężar. Sejm Czteroletni uwolnił od płacenia subsidium tych duchownych, którzy nie posiadali

⁶² DzPrKrP t. 52 s. 5-9; R a d z i s z e w s k i. *Skarb i organizacja władz* t. 2 s. 163.

⁶³ Zbiór przepisów administracyjnych. Wydział Skarbu t. 1 s. 45.

⁶⁴ Wykaz dochodów i wydatków k. 19b.

⁶⁵ APLub KW Lub. Acta generalia dotyczące się podatków przez duchowieństwo świeckie i zakonne opłacanych nr 634 k. 3b-5b.

⁶⁶ Volleg. t. 8 s. 93.

rocznego dochodu w wysokości 1000 zł⁶⁷. W zasadzie bez żadnych zmian podatek ten był zachowany przez państwa zaborcze⁶⁸; był również egzekwowany w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim⁶⁹

Nałożona na duchowieństwo suma pieniężna w wysokości 600 000 zł ulegała obniżeniu z powodu zmniejszania się liczby podatników na skutek zmian granic państwa polskiego. W 1824 r. 188 podatników diecezji sandomierskiej winno wpłacić subsidium w wysokości 7 764 zł⁷⁰, z obwodu zamojskiego zaś subsidium wynosiło 4 107 zł, a z krasnostawskiego – 3 611 zł⁷¹. Według zachowanych informacji w r. 1817 wpłynęło do skarbu 122 000, a w r. 1822 – 156 000 zł⁷². Znaczny spadek wpływów z tegoż podatku dał się zauważyć w r. 1864; ich wysokość sięgała tylko 11 970 zł⁷³.

Przyczyn tego spadku prawdopodobnie należy szukać w zmniejszeniu liczby podatników. W r. 1818 wiele dóbr kościelnych położonych na terenie Małopolski zostało przejętych przez rząd, o czym była wzmianka wyżej. 13 VI 1820 r. namiestnik Królestwa Polskiego uwolnił ludność włościańską i miejską z dóbr suprymowanych od płacenia niniejszego podatku⁷⁴. 21 V/3 VI 1839 r. cesarz Mikołaj I wydał ukaz, na mocy którego zwolnił ludność miejską i wiejską mieszkającą w dobrach kościelnych od płacenia subsidium charitativum. Od tego czasu jedynymi podatnikami omawianego świadczenia byli tylko duchowni⁷⁵

4. Liwerunek

W dobie Księstwa Warszawskiego liwerunek był świadczeniem odpłatnym, polegającym na obowiązkowym dostarczaniu określonych zbóż i w oznaczonej ilości do magazynów wojskowych⁷⁶. Na mocy postanowienia namiestnika z 16 XI 1816 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSWiP) została upoważniona do wyegzekwowania tegoż świadczenia, lecz w formie pieniężnej, przeliczając zboże według cen targowych obowiązujących w danej okolicy⁷⁷. Postanowienie to zostało zatwierdzone ukazem z 31 I/12 II 1817 r. Jednocześnie zostały podane urzędowe ceny

⁶⁷ Tamże t. 9 nr L s. 93-94; K a r b o w n i k. *Obciążenia* s. 209-235.

⁶⁸ Zbiór przepisów administracyjnych. Wydział Skarbu t. 1 s. 25-27.

⁶⁹ DzPrKsW t. 1 s. 268; t. 4 s. 81.

⁷⁰ Wykaz dochodów i wydatków k. 19b.

⁷¹ APŁub KWŁub nr 634 k. 12b, 9b.

⁷² R a d z i s z e w s k i. *Skarb i organizacja władz* t. 1 s. 57.

⁷³ Tamże t. 2 s. 138.

⁷⁴ Tamże t. 1 s. 57; Zbiór przepisów administracyjnych. Wydział Skarbu t. 1 s. 251-253.

⁷⁵ Tamże s. 253-255.

⁷⁶ DzPrKsW t. 1 s. 241; t. 4 s. 109.

⁷⁷ Zbiór przepisów administracyjnych. Wydział Skarbu t. 1 s. 271-275.

zboża, według których należało dokonać tych przeliczeń. Otóż korzec pszenicy należało liczyć po 18 zł, żyto – 12 zł, owies – 8 zł, cetnar siana – 3 zł, cetnar słomy – 2 zł⁷⁸. Środki finansowe płynące z tegoż źródła odprowadzono do skarbu, a następnie rozchodowano zgodnie z zadaniami budżetowymi. Pobór tegoż świadczenia w latach późniejszych przekazano KRPiS i w ten sposób liwerunek stał się typowym podatkiem⁷⁹

Do płacenia liwerunku zobowiązano dwory, plebanie oraz włościan. Podstawą wymiaru była ilość wysiewanego zboża, jak mówiła o tym ustawa z r. 1810, ale niekiedy podatek ten był nakładany na podstawie dochodu, jaki był podany w lustracjach z r. 1789⁸⁰. Wysokość pieniężnego liwerunku była sumą wynikającą z przeliczenia nałożonej ilości zboża na podatnika po oznaczonych cenach urzędowych.

Z uwagi na to, że liwerunek znacznie obciążał gospodarstwa, podatnicy szukali możliwości jego zmniejszenia. 17 VII 1817 r. biskup diecezji lubelskiej Wojciech Skarszewski skierował pismo do KWRiOP, w którym nadmieniał o tym, że duchowni tejże diecezji byli w ostatnich trzech latach zbyt obciążeni podatkiem liwerunkowym. Był on bowiem rozłożony na podstawie dochodu podanego w lustracji z r. 1789, a nie według rejestru wysiewów, jak nakazywała ustawa z r. 1810. Zdaniem biskupa rada powiatu lubelskiego, rozkładając liwerunek na podstawie lustracji, zbyt obciążyla duchownych podatników, gdyż te tabele lustracyjne podawały ogólny dochód beneficjalny, w zakres którego wchodziły dziesięciny i czynsze, natomiast liwerunek obciążał tylko dochód z gospodarstwa rolnego⁸¹. Również szlachta uskarżała się na uciążliwość tegoż podatku, bowiem wysokość jego została ustalona, gdy ceny zboża były wysokie, a gdy zboże staniało, wtedy podatek okazał się wygórowany. Cesarz Aleksander I 7/19 VII 1820 r., wydając ukaz, obniżył wysokość liwerunku o 1/3. Utrzymała się ona na tym poziomie do r. 1848⁸², kiedy znów ukazem carskim liwerunek został podniesiony o drugie tyle⁸³.

Mimo tej ogólnej obniżki podatku liwerunkowego w r. 1820 niektórzy duchowni ubiegali się o to, by w poszczególnych wypadkach uzyskać zmniejszenie wysokości omawianego świadczenia. Wyrazem tego jest pismo proboszcza z Sandomierza, które złożył w Komisji Wojewódzkiej 29 I 1829 r. z prośbą o obniżenie podatku liwerunkowego. Prośbę motywował tym, że w latach wcześniejszych ogólny dochód parafii wynosił 1972 zł, jednak uległ on zmniejszeniu do sumy 770 zł na skutek zamiany dziesięciny

⁷⁸ Tamże s. 275-279.

⁷⁹ R a d z i s z e w s k i. *Skarb i organizacja władz*. t. 1 s. 57-60.

⁸⁰ S. A. K e m p n e r. *Kontyngens liwerunkowy*. W: *Wielka Encyklopedia Powszechna*. T. 37. Warszawa 1904 s. 803-804 Seria I.

⁸¹ ADLub. Korespondencja biskupa Wojciecha Skarszewskiego z rządem k. 181b.

⁸² Zbiór przepisów administracyjnych. Wydział Skarbu t. 1 s. 279.

⁸³ DzPrKrP t. 41 s. 142-147.

wytycznej na pieniężną oraz przez niepobieranie czynszów od sum kahalnych. Zdaniem proboszcza podstawę opodatkowania i rozkładu liwerunku winien stanowić aktualny dochód, przeto podatek ofiary oraz liwerunek winny także ulec obniżeniu⁸⁴.

Podatek liwerunkowy był dość wysoki w porównaniu z innymi świadczeniami. W r. 1824 w diecezji sandomierskiej było nim obciążonych 188 proboszczów, którzy winni wpłacać sumę 19 900 zł tytułem podatku. Podatek ofiary wynosił wówczas 90 823 zł, czyli liwerunek był na drugim miejscu⁸⁵.

5. Nadzwyczajny pobór

Nazwę tę otrzymał podatek uchwalony przez Sejm w czasie powstania listopadowego. Był on jednym świadczeniem pod względem liczbowym, ale w jego skład wchodziło kilka ówczesnych podatków, jak np. podatek ofiary, podymne, łanowe, kanon i inne odpowiednio podwyższone. Pobór był świadczeniem nadzwyczajnym, został bowiem uchwalony w nadzwyczajnych okolicznościach i tylko na jeden raz. Projekt został zgłoszony w Sejmie 14 VI 1831 r. W trakcie dyskusji usunięto punkt dotyczący antycypowania podatków stałych z pierwszego półrocza 1832 r. Po zabraniu głosu przez ministra skarbu i uzasadnieniu projektu, nadzwyczajny pobór został przyjęty przez posłów bez żadnych poprawek⁸⁶.

W świetle uchwały sejmowej w skład poboru wszedł podatek ofiary, opłacany przez duchownych w wysokości 10% i 20%, który został podwyższony o połowę. Według obliczeń ministra z tego źródła miało wpłynąć do skarbu 98 424 zł. Drugą pozycję w uchwale sejmowej dotyczącej poboru zajął podatek ofiary opłacony z dóbr kościelnych po 50% i 40%. Dodać tutaj trzeba, że po 40% były obciążone dobra kawalerów maltańskich. W tych wypadkach podatek ofiary został podwyższony tylko o 1/4 i miał dać dla skarbu 158 972 zł. Z dóbr duchowych zaś obciążonych ofiarą po 50% i podwyższoną o 1/4 miało wpłynąć do skarbu 39 318 zł. Podatek ofiary z dóbr ziemiańskich, obciążonych po 24% podwyższono o połowę. Minister spodziewał się z tego źródła kwoty dość znacznej, bo sięgającej 2 289 087 zł. Z dóbr donatariuszy zaś, którzy uiszczali ofiarę tylko po 5, 10 bądź po 20% (a została ona o połowę podwyższona) spodziewano się uzyskać sumę 55 893 zł. Również podwyższono o połowę podatek ofiary od nowych nabytków; minister spodziewał się z nich kwoty 102 894 zł. Podatki opłacane przez ludność, jak podymne z miast, podymne podwyższone, kanon, łanowe,

⁸⁴ APRad RGRad nr 8001 k. 1-4.

⁸⁵ Wykaz dochodów i wydatków k. 20b. Podobna relacja zachodziła w opodatkowaniu duchowieństwa diecezji lubelskiej. APLub KWLub k. 9b, 12.

⁸⁶ *Dziennik* t. 5 s. 476-495.

także zostały zwiększone o połowę i wliczone do poboru. Miało to dać do skarbu 3 895 583 zł. Nie ma jednak żadnych śladów egzekwowania tegoż podatku⁸⁷.

Prócz nadzwyczajnego poboru Sejm uchwalił 7 VII 1831 r. podatek ofiary w kruszcu, który miała złożyć ludność bardziej zamożna jako ofiarę obowiązkową na rzecz skarbu celem przymnożenia dla kraju pieniędzy. W myśl uchwały sejmowej ludność posiadająca znaczny majątek została podzielona na 3 klasy, a każda z nich dzieliła się na 4 grupy. Pierwsza klasa podatników była zobowiązana złożyć 5 łutów srebra, druga – 10 łutów, a trzecia klasa – 15 łutów⁸⁸. Było 12 grup ludności o różnym stopniu majątkowym. Wśród nich nie było jednak wymienionych osób duchownych, chociaż w tym czasie niektórzy z nich byli zamożni. Fakt pominięcia duchownych w tej uchwale należy tłumaczyć tym, iż 20 VI 1831 r. Sejm uchwalił zajęcie kościelnych kosztowności.

III. OPŁATY

Opłaty były świadczeniami pieniężnymi pobieranymi przez urzędy publiczne z okazji dokonania czynności administracyjnej, sądowej lub cywilno-prawnej. Niektóre z nich miały charakter ekonomiczny, gdyż były pobierane z racji korzystania z dróg mostów itp. W czasach współczesnych wszelkiego rodzaju opłaty nie są zaliczane do świadczeń podatkowych, jednak w pierwszej połowie XIX w. były za takie uważane. Stąd ich omówienie zostało włączone do niniejszego opracowania. Omówimy tylko te opłaty, do uiszczenia których byli zobowiązani duchowni z racji piastowania kościelnego urzędu lub przynależności do stanu duchownego⁸⁹.

1. Opłaty stemplowe

Opłaty od stemplowanych papierów były wprowadzone już w r. 1775 i po dokonaniu pewnych zmian w latach: 1789, 1809, 1811 utrzymały się także w Królestwie Polskim⁹⁰.

Według ustawy z r. 1809, która zachowała także moc obowiązującą w czasach Królestwa, wszyscy mieszkańcy winni posługiwać się ostemplowanym papierem przy sporządzaniu dokumentów dotyczących czynności cywilnoprawnych sądowych i admini-

⁸⁷ Tamże s. 495.

⁸⁸ Tamże s. 204, 385-392 przyp. nr 1.

⁸⁹ Tamże s. 8-14.

⁹⁰ Volleg t. 8 s. 145-146, 889-890; t. 9 nr 34 s. 66-67; DzPrKsW t. 3 s. 1-110; t. 4 s. 47-78.

stracyjnych. Wysokość opłaty za ostemplowany papier była uzależniona od majątkowej wartości przedmiotu, którego dotyczyła czynność prawna lub od wysokości dochodów, które będzie otrzymywał nominat po objęciu urzędu. Stąd duchowni, otrzymując nominację, byli zobowiązani do opłaty stempla w wysokości 50 zł. Miało to miejsce tylko w wypadku wskazania przez władzę królewską kandydata na kościelne beneficjum⁹¹.

W świetle przepisów wydanych w dobie Królestwa Polskiego do opłaty stempla byli zobowiązani duchowni, którzy otrzymywali od rządu kompetencje po 1 VI 1812 r., chyba że odbiorcą była osoba prawna. Z nią były również zrównane pod tym względem prowadzące życie wspólne osoby zakonne, które były uprawnione do pobierania kompetencji, lecz nie były zobowiązane do opłat stemplowych⁹². Na mocy postanowienia namiestnika z 11 II 1825 r. biskupi "In partibus infidelium" nie będący sufraganami w kraju i inni duchowni zaszczytzeni tytułami zagranicznymi byli zobowiązani do opłaty stemplowej z okazji otrzymania tej godności w takiej wysokości, jakie były przewidziane przy nadawaniu tytułów zagranicznych⁹³. Podobnie biskupi mianowani senatorami winni uiścić stempel, jaki był przewidziany dla godności senatorskiej, w wysokości 1000 zł⁹⁴. Należało uiszczać opłaty stemplowe także z okazji uzyskania od władzy kościelnej dyspensy od zapowiedzi przedślubnych, od postu, za otrzymane zezwolenie na chrzest dziecka w domu lub w obcej parafii⁹⁵. Klasztory żebracze były uwolnione od opłat stemplowych, które należało uiszczać przy kontraktach cywilnoprawnych, pod warunkiem, że ich przedmiotem nie były pieniądze⁹⁶. Tego rodzaju przypadków było znacznie więcej, lecz nie ma potrzeby przywoływania ich wszystkich.

2. Szarwark

Powinność szarwarkowa została wprowadzona na mocy postanowienia namiestnika królewskiego wydanego 15 V 1816 r. Na mocy tegoż aktu gminy zostały zobowiązane do utrzymania dróg w należyтым stanie. Gmina, biorąc pod uwagę długość dróg i ilość dymów, winna dokonać rozkładu tegoż ciężaru na poszczególne gospodarstwa. Ponadto skarb publiczny służył finansową pomocą przy budowie głównych traktów przebiegających przez daną gminę⁹⁷. Ukaz cesarski z 17/29 VIII 1820 r. znosił szarwarkowe robocizny, a wprowadzał świadczenia pieniężne. Z treści tegoż ukazu dowiadujemy się,

⁹¹ DzPrKsW t. 3 s. 1-110.

⁹² W. T r z e t r z e w i ń s k i. *Zbiór praw i przepisów stemplowych w czasie od dnia 23 grudnia 1811 r. do 10 IV 1828 r. wydanych*. Warszawa 1828 s. 60-61.

⁹³ Tamże s. 59.

⁹⁴ DzPrKrP t. 10 s. 177.

⁹⁵ T r z e t r z e w i ń s k i. *Zbiór praw i przepisów* s. 10.

⁹⁶ Tamże s. 106.

⁹⁷ DzPrKrP t. 1 s. 391-394.

że ciężar rocznej powinności szarwarkowej dotąd wynosił 8 dni, od 1 I 1821 r. ciężar ten zredukowano do 4 dni, tj. 2 dni jako odrabiane sprzężajem i 2 dni piesze. Jeden dzień odrabiany sprzężajem był oszacowany na 2 zł, a dzień pieszy – na 1 zł. Opłaty w ten sposób przeliczone winny być wnoszone do kas skarbowych tak jak każdy inny podatek. Zebrane w ten sposób pieniądze miały być przeznaczone na budowę dróg bitych. Gminy zaś miały obowiązek utrzymania dróg we własnym zakresie, wykorzystując szarwark w wymiarze dwóch dni rocznie⁹⁸.

14 XI 1820 r. namiestnik królewski wydał specjalne zarządzenie dotyczące sporządzania rejestrów opłat szarwarkowych. Według jego brzmienia pod pojęciem dymów odrabiających sprzężajem należy rozumieć dymy dworskie, folwarczne, karczmy, kowalskie, młynarskie, strycharzy, drobnych właścicieli gruntów, czynszowników posiadających więcej niż 15 morgów ziemi i domy włościan odrabiających pańszczyznę parokonną. Do dymów pieszych zarządzenie wliczało: domy dworskie zamieszkałe przez parobków, służących, komorników robiących na najem i włościan odrabiających pańszczyznę tzw. pieszą. Dymy w miastach nie posiadające ról uprawnych należało zaliczyć do dymów pieszych, a dymy z rolami potraktować jako dymy sprzężajne. Nadmienić tutaj należy, iż zarządzenie namiestnika uwalniało od opłaty szarwarkowej domy plebanów, szpitale, szkoły. Należące jednak do plebanii folwarki i dymy włościańskie podlegały niniejszemu obciążeniu⁹⁹ 6 V 1822 r. biskup lubelski Wojciech Skarszewski zakomunikował miejscowemu duchowieństwu, iż 16 III tegoż roku otrzymał wiadomość od namiestnika o uwolnieniu klasztorów żebrzących od opłaty szarwarkowej¹⁰⁰. Późniejsze zarządzenie namiestnika z 28 V 1823 r. poszerzało krąg nieruchomości uwolnionych od omawianego obciążenia, doszły bowiem jeszcze domy wikariuszy i organistów stojące przy kościołach¹⁰¹.

Wykaz funduszów diecezji sandomierskiej z r. 1824, aczkolwiek zamieszcza rubrykę dotyczącą opłat szarwarkowych, to jednak nie były one uiszczane, gdyż te rubryki są puste¹⁰². Wykaz zaś podatków opłacanych przez duchowieństwo województwa lubelskiego z r. 1824 informuje, że domy klasztorne leżące w Lublinie uiszczają opłatę szarwarkową. Prawdopodobnie była ona uzależniona nie od samego klasztoru, gdzie mieszkali zakonnicy, lecz od innych zabudowań. Również są informacje, że w obwodzie zamojskim duchowni opłacali szarwark. Podobna sytuacja była w obwodzie krasnostawskim, ale przypuszczać należy, iż podatek ten pochodził nie od duchownych, tylko od ludności poddanej mieszkającej w dobrach kościelnych¹⁰³. 2/14 V 1838 r.

⁹⁸ Tamże t. 7 s. 78-82.

⁹⁹ ADLub. Dz. XI-35 b. pag. Kwaternik i szarwark (1812-1897).

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ Tamże; Zbiór przepisów administracyjnych. Wydział Skarbu cz. 4 t. 2 s. 323.

¹⁰² Wykaz dochodów i wydatków k. 20b.

¹⁰³ APLub KW Lub nr 634 k. 12b, 17a.

podatek szarwarkowy został podwyższony. Wynosił on wówczas 24 zł z dymu dworskiego oraz z dymów włościńskich odrabiających pańszczyznę sprzężajem. Opłata szarwarkowa była pobierana łącznie z podatkiem podymnym, a w r. 1849 została znów podwyższona o 50%¹⁰⁴.

3. Opłaty drogowe i mostowe

Prócz opłat szarwarkowych zostały także wprowadzone opłaty za przejazd drogami bitymi. Mówiły o tym postanowienia namiestnika królewskiego z 20 XI 1821 r. 12 II 1822 r. i 4/16 VI 1835 r.¹⁰⁵. Ponadto na mocy postanowienia namiestnika z 5 VIII 1817 r. zostały wprowadzone opłaty za przejazd przez most¹⁰⁶. Na mocy zaś postanowienia Rady Administracyjnej z 10/22 VIII 1845 r. od opłaty drogowej i mostowej uwolnieni zostali duchowni, którzy przejeżdżali z Najświętszym Sakramentem do chorego oraz wozy, na których przewożono ciała zmarłych w czasie pogrzebu lub w innych okolicznościach¹⁰⁷. Jak wynika z powyższego przepisu, inne pojazdy przewożące ludzi biorących udział w pogrzebie podlegały wspomnianym opłatom. To samo odnosi się do przejazdów wozami drogą bitą lub przez most z okazji ślubu czy też chrztu dziecka.

IV. ŚWIADCZENIA NA RZECZ WOJSKA

Świadczenia ludności na rzecz wojska należały do grupy obciążeń, które pomijając skarb państwa, bezpośrednio przynosiły korzyść wojsku. Mieściły się jednak w ramach świadczeń spełnianych przez ludność dla dobra państwa. Stąd ich omówienie w tym miejscu należy uznać za rzecz uzasadnioną.

¹⁰⁴ DzPrKrP t. 22 s. 190-203.

¹⁰⁵ Tamże t. 7 s. 262-269, 313-332; t. 17 s. 31-42.

¹⁰⁶ Tamże t. 3 s. 405-418.

¹⁰⁷ Tamże t. 36 s. 370-375.

1. Kwaterowanie wojska

Sprawa kwaterowania wojsk w zabudowaniach kościelnych była uregulowana na mocy dekretu wydanego 8 VII 1810 r. Według jego brzmienia pomieszczenia pocztowe, szkolne, seminaria kształcące duchownych i plebanie nie mające więcej niż cztery izby zostały uwolnione od omawianej powinności¹⁰⁸. W czasie pokoju nie było trudności z zakwaterowaniem wojska zgodnie z prawem, ale w czasie wojny bywało rozmaicie. 25 V 1813 r. Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego przesłała zawiadomienia biskupowi lubelskiemu, iż na skutek zażaleń wnoszonych przez duchowieństwo domy proboszczów zostały uwolnione, zgodnie z dawniejszymi przepisami, od kwaterowania wojsk, a władze terenowe zostały zobowiązane do rozkwaterowania wojska zgodnie z obowiązującym prawem¹⁰⁹.

Władze miasta, chcąc rozłożyć ciężar kwaterunku w sposób równomierny na wszystkich mieszczan, nakładały na nich podatek kwaterunkowy, a zebrane fundusze przeznaczono na wynajęcie kwater dla wojska. W pewnym zakresie był też obciążony podatkiem proboszcz kościoła lubelskiego, który w r. 1828 uiścił go w wysokości 20 zł¹¹⁰. Domniemywać należy, iż podatek ten nałożony na plebanię z tej racji, iż zajmowała ona więcej niż cztery pomieszczenia, albo też probostwo posiadało także inne zabudowania mieszkalne.

Rada Administracyjna Królestwa Polskiego 22 IX/4 X 1833 r. wydała postanowienie regulujące sprawę kwaterowania wojsk. Obowiązek ten nadal spoczywał na miastach. Mieszczanie mogli jednak dzięki składkom opłacać wynajmowane przez wojsko kwatery¹¹¹. Wydane postanowienie zrodziło wiele wątpliwości odnośnie do zabudowań plebańskich. Stąd KRSWiOP skierowała 31 VII/12 VIII 1835 r. do rządu gubernialnego w Radomiu wyjaśnienie. Z jego treści wynika, iż duchowni byli zobowiązani do opłaty kwaterunkowej z racji posiadania zabudowań o charakterze ekonomicznym. Komisja przedstawiła tę sprawę do wyjaśnienia samej Radzie Administracyjnej, która analizując art. 16 postanowienia z r. 1833, stwierdziła, iż mówi on tylko o właścicielach nieruchomości i mieszkańcach czerpiących zyski z handlu i rzemiosła jako podmiotach omawianej powinności. Natomiast proboszczowie nie mogą być do nich zaliczani, gdyż są tylko czasowymi posiadaczami funduszy kościelnych, a ponadto pełniąc swe posługi religijne nie ciągną z tego, jak i z wykorzystywanych przez nich budowli kościelnych zysków. Rada Administracyjna, uzupełniając poprzednie zarządzenie, wydała 2/14 VII 1835 r. dodatkowe postanowienie, mocą którego wszelkie budynki proboszczowskie położone w miastach

¹⁰⁸ Tamże t. 2 s. 370-375.

¹⁰⁹ ADLub. Dz. XXXVI. Korespondencja bpa W. Skarszewskiego k. 194.

¹¹⁰ ADLub. Dz. IV-c nr 47. Protokół śledztwa na gruncie probostwa lubelskiego w marcu 1829 r.

¹¹¹ DzPrKrP t. 15 s. 320-334.

zostały uwolnione od obowiązku kwaterowania. Wyjątek stanowiły – jak mówi pismo komisji – pomieszczenia wynajęte przez proboszczów dla celów merkantylnych lub te, w których mieściła się propinacja¹¹².

Przepisy prawa dotyczące kwaterunku nie zawsze były przestrzegane w praktyce. 18/30 IX 1836 r. konsystorz generalny diecezji krakowskiej informował Komisję Wojewódzką w Krakowie o następującym przypadku. Otóż proboszcz Niegowonic skarżył się w konsystorzu, iż wójt miejscowej gminy skierował żołnierzy do organisty na kwaterę. Zmusili oni tegoż organistę do poszukania sobie innego mieszkania. Konsystorz prosi przeto Komisję, by postępowanie wójta zostało skorygowane, a zawiadomienie o tym zostało nadesłane do konsystorza¹¹³

2. Obowiązek dostaw produktów rolnych

Obowiązek dostarczenia artykułów żywnościowych dla wojska był już znany w Polsce przedrozbiorowej. W r. 1820 świadczenie to zamieniono na formę pieniężną i w każdym roku egzekwowano jako podatek liwerunkowy, o czym była już mowa wyżej. Rząd powstańczy musiał jednak nawiązać do dawnej formy świadczenia liwerunku w naturze, aby tym sposobem zapewnić wyżywienie dla wojska. Stąd Izba Sejmowa i Izba Senacka obradujące razem uchwały w r. 1831 i nałożyły na poszczególne województwa obowiązek dostarczenia określonej ilości i jakości produktów rolnych dla wojska. Sposób rozdziału tych ilości zbóż, słomy i siana na poszczególne obwody oraz na pojedynczych dostawców był prawdopodobnie wzorowany na dawnych przepisach z czasów Księstwa Warszawskiego i początków Królestwa Polskiego, bowiem ten liwerunek rozdzielano opierając się na rejestrze wysiewów albo dochodów z r. 1789.

Na sesji sejmowej 1 VI 1831 r. podano projekt, aby upoważnić rząd do zarekwirowania pszenicy lub żyta w ilości 47 770 korców, legumin – 20 702 korce, owsa – 258 564 korce i siana – 107 000 cetnarów, słomy 54 000 cetnarów, wódki szumówki – 74 000 garnców. Władze cywilne czy też wojskowe, dokonując rekwizycji produktów, winny wydać kwit, w którym należało wymienić zajęte artykuły oraz podać ich wartość pieniężną. Należność zaś będzie potrącana w podatkach przez okres czterech lat. Po dłuższej dyskusji projekt został przyjęty z niewielkimi poprawkami przez obydwie Izby¹¹⁴.

¹¹² APKiel RGRad nr 4204 k. 1-2. Podobna informacja dotycząca kwaterunku mieści się w aktach ADLub dz. XI-35 (1822-1897). Kwaterunek i szarwark.

¹¹³ APKiel RGRad nr 4204 k. 8.

¹¹⁴ Tamże t. 3 s. 119-127, 149-162, 180, 181, 184, 204-580.

Rozkład liwerunku na poszczególne województwa¹¹⁵

Nazwa województwa	żyto (w korcach)	jęczmień (w korcach)	owies (w korcach)	groch (w korcach)	siano (w cetnarach)
1. krakowskie	14 100	2 600	42 500	1 300	43 838
2. sandomierskie	15 055	3 000	50 800	1 500	43 812
3. kaliskie	17 075	3 300	50 500	1 650	48 250
4. lubelskie	18 054	3 400	50 000	1 700	52 625
5. płockie	13 870	2 800	49 200	1 400	40 363
6. mazowieckie	20 100	3 800	58 500	1 900	54 638
7. podlaskie	14 485	2 400	45 000	1 200	42 151
Razem	112 639	21 303	307 500	10 650	325 677

Z uwagi na to, że należało dokonać rozkładu tegoż kontyngentu na poszczególne województwa i obwody w terminie bardzo krótkim, KRPiS 6 VII 1831 r. skierowała pismo do prezesa komisji województwa lubelskiego z rozporządzeniem, aby nałożone produkty na województwo były rozłożone na poszczególne obwody przy pomocy dwóch radnych. W obwodach rozdzielali znów miejscowi komisarze obwodowi. Komisarz obwodu zamojskiego, mając pewne wątpliwości przy tego rodzaju pracy, wystosował pismo do komisji województwa lubelskiego z prośbą o wyjaśnienie, bowiem uchwała Izby Sejmowej i Senackiej w art. 4 nakazywała sporządzić rozkład tegoż liwerunku na dwory i włościan, a nie wspominała o probostwach i miastach rolniczych. Komisja województwa lubelskiego wyjaśniła, iż proboszczów należy potraktować na równi z dworami, a miasta rolnicze z włościanami. Pismo komisji wojewódzkiej mówiło dalej, że z uwagi na to, iż włościanie należą do warstwy ludności ubogiej i nie mają zbyt wiele okraszy i wódki, aby dostarczyć je dla wojska, więc te artykuły należy nałożyć na dwory, a włościan obciążyć większą ilością zboża¹¹⁶. Proboszczowie zatem, będąc użytkownikami kościelnej ziemi, nie zostali wyłączeni przez to od obowiązku dostarczania produktów żywnościowych dla wojska.

3. Pobór koni

W czasie powstania listopadowego zachodziła konieczność zwiększenia liczby wojska, szczególnie jazdy i artylerii. Przy obydwu formacjach były niezbędne konie, dlatego dyktator powstania, Józef Chłopicki, wydał 28 XII 1830 r. zarządzenie nakazujące

¹¹⁵ *Dziennik* t. 2 s. 223-258 w przypisie.

¹¹⁶ APLub nr 532. Acta specialia dotyczące się liwerunku w naturze k. 2,4.

obowiązkową dostawę koni. Do wojska należało odesłać jednego konia ze 100 dymów. Pieniądze zaś miały być potrącane w podatku od dnia 1 VI 1831 r.¹¹⁷ Domniemywać należy, że do tej dostawy były zobowiązane dymy dworskie i włościańskie, podobnie jak było przy oddawaniu zboża. Dokumenty dotyczące dostawy koni z województwa lubelskiego notują fakt, iż miasto Janów wysłało 4 konie, Modliborzyce – 1 oraz probostwo w Sułowie także 1 konia¹¹⁸. Wynika z tego, że dobra kościelne nie były pod tym względem uprzywilejowane, lecz jednakowo z innymi były zobowiązane do dostawy.

Po raz wtóry obowiązek dostawy koni dla wojska był nałożony na mieszkańców przez Sejm i Senat. Otóż 25 VI 1831 r. został wniesiony pod obrady projekt uchwały, który przewidywał rekwizycję koni. Po dłuższej dyskusji i po wprowadzeniu w nim niewielkich zmian projekt został przyjęty. Według brzmienia uchwały sejmowej wszystkie konie żyjące na terenie kraju, a posiadające wymagane kwalifikacje do pełnienia zadań wojskowych podlegały rekwizycji. Pobór ich miał się odbywać przez przeprowadzenie rejestracji i rozkład liczby potrzebnych koni do wojska na obwody i gminy. Konie uznane za zdadne winny być opiętnowane i oszacowane oraz gotowe do odbioru na każde wezwanie. Spod rekwizycji były wyłączone klacze karmiące i żrebne, także ogiery oraz konie o wartości ponad 600 zł¹¹⁹. W uchwale nie ma żadnej wzmianki o jakichkolwiek zwolnieniach od obowiązku dostawy, zatem duchowni też musieli spełnić tę obywatelską powinność. Zapłata za konia była potrącana w podatku.

W podobny sposób były przeprowadzane rekwizycje wołów, do czego władze terenowe były upoważniane na mocy uchwały sejmowej. Woły zaś były przeznaczone na wyżywienie ludności Warszawy. Zapłata za zarekwirowane zwierzęta miała być dokonana dopiero w przyszłości, po upływie 4 lat¹²⁰.

4. Zajęcie kościelnych kosztowności

Sejm powstania listopadowego, szukając środków finansowych na prowadzenie wojny, uchwalił 20 VI 1831 r. zajęcie kosztowności znajdujących się w kościołach i domach modlitwy wszystkich wyznań¹²¹. W myśl uchwały rekwizycji podlegały tylko te kosztowności ze złota i srebra, które nie były przydatne podczas pełnienia czynności liturgicznych. Ponadto przełożony świątyni miał możliwość wymienić kosztowne naczynie liturgiczne na wartość pieniężną w brzęczącej monecie. W każdym województwie

¹¹⁷ *Dyariusz* t. 4 s. 474.

¹¹⁸ APLub KW Lub. Wydział Wojny nr 526 k. 129. Pokwitowanie z dnia 22 I 1831 r. dotyczące poboru koni.

¹¹⁹ *Dyariusz* t. 5 s. 85-106.

¹²⁰ Tamże t. 2 s. 161-168, 192-206.

¹²¹ Tamże t. 5 s. 8-14.

należało powołać komisję, w skład której miało wejść dwóch członków rady obywatelskiej. Przewodniczącym komisji miał zostać biskup lub jego sufragan jako zastępca albo przełożony innego wyznania. Zadaniem komisji było sprawdzenie spisów rzeczy zarekwirowanych. Rzeczy zaś należało przeważyć, jak mówi uchwała sejmowa, oszacować i odesłać do mennicy. Pokwitowania wydane kościołom winny być złożone w banku i zobligowane w wysokości 6%.

Zbieranie kosztowności nie przebiegało sprawnie. 2 VII 1831 r. poseł Modliński interpelował ministra przychodów i skarbu, dlaczego prawo dotyczące zajęcia kościelnych kosztowności nie było wprowadzane w życie. Minister tłumaczył, iż prawo to nie tak dawno zostało uchwalone, przeto nie mogło być wprowadzone w życie w tak krótkim czasie. Ofiary zaś, które już napływają, są skutkiem odezwy rządu do biskupów¹²². 10 VII 1831 r. ukazało się zarządzenie wykonawcze do uchwały sejmowej odnośnie do zajmowania kosztowności. Zawężyło ono przedmioty, które mogły być zajmowane. Najpierw należało uwolnić od zajęcia te, które zostały wymienione przez proboszcza na brzęczącą monetę. Następnie należało także wyłączać rzeczy, przy wykonaniu których robocizna była droższa niż sam przedmiot, oraz przedmioty upamiętniające jakieś wydarzenie mające wartość historyczną¹²³.

Wydaje się, że akcja przekazywania kosztowności na rzecz skarbu nie przyniosła specjalnych korzyści dla państwa, ponieważ tego rodzaju materiały poszły na przetopienie w dużej mierze w czasie powstania kościuszkowskiego. Złom metali szlacheckich, jaki napłynął do mennicy, został oszacowany tylko na sumę 311 851 zł¹²⁴. Drogą rekwizycji posłużono się także przy zbieraniu nieużytecznych kościelnych dzwoń, które były przeznaczone na przetopienie i odlanie armat. Decyzja w tej sprawie nie zapadła jednak na sejmie, lecz została wydana przez Radę Najwyższą Narodową¹²⁵.

*

Po przebadaniu niniejszego zagadnienia dotyczącego opodatkowania dochodów duchowieństwa i obciążenia dóbr kościelnych na rzecz państwa w okresie Królestwa Polskiego (1815-1863) nasuwają się następujące wnioski: System podatkowy, jaki otrzymało Królestwo Polskie od Księstwa Warszawskiego, okazał się stabilny, nie było w nim zasadniczych zmian; niewielkie dotyczyły niekiedy wysokości poszczególnych podatków. Zmiany w wysokości obciążeń podatku ofiary opłacanej przez duchownych

¹²² Tamże s. 225, 227.

¹²³ J. S k a r b e k. *Wkład materialny duchowieństwa rzymskokatolickiego w powstaniu listopadowym 1830-1831*. "Roczniki Humanistyczne" 28:1980 z. 2 s. 118; J. S k a r b e k, J. Z i ó ł e k. *Pomoc materialna duchowieństwa rzymskokatolickiego dla powstania listopadowego 1830-1831*. "Studia Płockie" 2:1974 s. 252-253.

¹²⁴ S k a r b e k. *Wkład materialny* s. 118.

¹²⁵ Tamże s. 118-124.

były spowodowane zamianą dziesięcin wytycznych na pieniężne i nieotrzymywanie przez duchownych czynszów od sum zapisanych na nieruchomościach szlachty bądź kahałów. Zmniejszenie się przychodów musiało wpłynąć na obniżkę podatku ofiary. Domy parafialne służące duchownym za mieszkania były do r. 1858 wolne od podymnego podatku. Od opłat szarwarkowych były uwolnione również mieszkalne zabudowania proboszczów i wikariuszy oraz zebrzących zakonników, inne pomieszczenia były obciążone wzmiankowanymi opłatami. Podobnie plebanie i pomieszczenia klasztorne (mieszkania zakonników) były wolne od obowiązku kwaterowania wojsk i opłat kwaternikowych. Każdy, kto posiadał ziemię, płacił podatek liwerunkowy, duchowni także. Byli nim obciążeni również w czasie powstania listopadowego, gdy należało go uiszcząć w naturze. Sejm, nakładając świadczenia podatkowe na ludność czy też dostawy na rzecz wojska, nie uwalniał od nich duchownych, lecz traktował ich jednakowo z innymi mieszkańcami kraju. Ponadto Sejm z r. 1831 zobowiązał kościoły i inne domy modlitwy wszystkich wyznań do oddania niepotrzebnych, lecz kosztownych rzeczy na przymnożenie pieniędzy dla kraju.

THE TAXATION OF THE CLERGY AND CHURCH PROPERTIES IN THE KINGDOM OF POLAND (1815-1863)

S u m m a r y

The title of the present paper *The Taxation of the Clergy and Church Properties in the Kingdom of Poland (1815-1863)* contains some information about the subject-matter which is under consideration here. The paper is divided into four chapters. The first shows the endowment of the then clergy which consisted of the incomes from beneficiary land, from tithes, rents on capital, iura stolae fees and the salaries paid by the government.

The second chapter discusses the taxes paid by the clergy and serfs on church properties. To these services belong: the victim's tax, hearth-tax, subsidium charitativum, tax for the army and extraordinary tax – the so-called collection of taxes passed by the Sejm during the Warsaw uprising.

The third chapter presents the fees which constitute as it were a different group of taxes. They included stamp fees the fees for statutory work for the upkeep of roads and highways, and road and bridge taxes. The fourth chapter discusses the obligations for the benefit of the Polish army such as: billeting of soldiers on church buildings, delivery of agricultural products, requisition of horses for the Polish army during the Warsaw uprising, and seizure of church jewellery. It comes from the investigation that the clergy and church properties were in principle taxed for the benefit of the state. If there were any exemptions, they concerned only small matters, eg. road and bridge tax-exemption for the clergy who were going to the sick or an exemption of medicant cloisters from some obligations.

Translated by Jan Klos